

Menneet avoimet tulevaisuudet

Heino Nyyssönen¹

Risto Alapuro (2021): *Vallankumouksessa. Moskovan päiväkirjat 1990–1991*. Tampere: Vastapaino, 363 s.

Ei tullut sadun hiiren kissalle lupaamaa takkia tai kävi kuten Kolumbukselle. Näin voisi luonnehtia Risto Alapuron Moskovan päiväkirjoja, jotka ovat vajaan vuoden kestänyt tutkimusmatka Neuvostoliiton tiedeakatemian sosiologian laitokselle. Itseäni ne kiinnostavat sekä aikalaisdokumentteina että suhteutettuina myöhempiin tutkijavaihtokokemuksiini Unkarin tiedeakatemiassa. Oikeastaan mielenkiintoisia eivät olekaan toteutuneet ennustukset vaan kulttuuriset havainnot ja avoimet tulevaisuudet eli se, missä kaikessa kirjoittaja saattoi erehtyä.

Ongelma on tietysti se, miten paljon päiväkirjoja on kirjoitettu uudelleen. Poistoja Alapuro sanoo tehneensä vähän, ja ne koskevat toistoa ja tyhjäkäyntiä. Tässä meillä ei ole muuta mahdollisuutta kuin luottaa, sillä ainakaan päiväkirjat eivät ole täynnä besserwisserin tietämystä, miten asiat tulevat menemään.

Kiinnostavaa on, miten sosiologi tekee töitään vieraassa kulttuurissa. Alussa toistuvat paitsi kuvaukset tiedeakatemian käytänteistä myös eräänlainen arjen sosiologia. Tutkija havainnoi eri instituutioita, pitää esitelmiä, katsoo televisiota ja lukee lehtiä. Tammikuussa hän arvioi, että tiedotusvälineet olivat jo silloisen kamppailun tärkein näyttämö ja edustivat kaksoisvaltaa. Huhtikuussa hän teoretisoi vierailunsa vaiheet: ensin hämmästely ja innostuminen, seuraavaksi tottuminen ja kolmanneksi läntisen ja paikallisen potentiaalın havaitseminen.

Sosiologia Venäjällä näyttäytyi lähinnä tilastoina ja haastatteluihin perustuvina tutkimuksina. Siinä missä sosiologia liittyi ihmisten mielipiteisiin ja käsityksiin, Alapuron mukaan politologiksi saattoi kutsua itseään kuka vaan. Politologi oli lähes sama kuin poliittinen kommentaattori, eikä siihen tarvittu edes koulutusta. Kiinnostava on myös kuvaus ranskalais-sociologien vierailusta alkusyksystä. Neuvostoliiton todellisuus oli niin erilainen, ettei Pierre Bourdieun luokkateoria saanut oikein vastakaikua. Poliitiikan mantraksi alkoivat muotoutua luokka-ajattelun ylittävät ”yleisinhimilliset arvot”. Marxismi oli omaksuttu lännestä ja käännetty suorastaan käsittämättömään muotoon: ”Marxin oppi on kaikkivoipa, koska se on oikea”. Nyt vaihtoehtoina olivat joko länsimaisuuden kritiikitön ihailu tai jonkinlainen vanhan Venäjän myytin elvytys. Poliittinen sosiologia näytti kiinnostavan, sillä siinä oli ehkä ainesta uudeksi nimilapuksi entisille tieteellisen kommunismin tutkijoille.

Päiväkirjoista välittyvä tietty ulkopuolisuuden tunne: Alapuro yllättyi, kun uudesta *Megapolis*-lehdestä pyydettiin kirjoittamaan ajankohtaisesta tilanteesta. Tämä olisi kuulemma mahdotonta Yhdysvalloissa tai Ranskassa, joissa sosiologi voisi kirjoittaa oman maansa tilanteesta mutta ei heidän omistaan. Tämä vastaa jossakin määrin omaa kokemustani, mutta

1 YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Turun yliopisto, <heino.nyyssonen@utu.fi>

nähdäkseni jokainen dynaaminen valtio tarvitsee ulkomaalaisia ravistelemaan heidän Platonin luoliaan.

Tiedeakatemiaa mielenkiintoisempia ovat Alapuron arjen ja pääkaupungin kuvaukset, jotka herättävät muistikuvia siitä, mihin kaikkkeen tutkija voi aikaansa ”tuhlata”. Mukana on esimerkiksi kertomus pullonpalautuksen monimutkaisuudesta tai siitä, kuinka päivärahojen ja matkalipun noutaminen veivät koko päivän – ja vaikka *newcomer* maksaa omat oppirahansa, neuvostobyrokratia oli oma lajinsa. Mitä enemmän virkavaltaisuuteen ja kankeuteen on päässyt mukaan, sitä enemmän se raivostuttaa, Alapuro kirjoitti maaliskuussa.

Nähdäkseni byrokratiaa voi ajatella jo Leninin virheenä hänen hahmotellessaan tulevaa. Kirjassa *Valtio ja vallankumous* valtion tehtävät tuli yksinkertaistaa jonkinlaisiksi kirjaamistehtäviksi, joihin myös vähän koulutettu proletariaatti kykenee. Valtaa se on pienikin valta ja varsinkin, jos sillä voi kiusata ylempiä ja potkia alempiaan. Nykyinen Suomi ei ole nähdäkseni erityisen iloinen maa, mutta menestys onnellisuusrankkauksessa voi johtua siitä, että kaikki periaatteessa toimii ja rationaalisuus on viety suorastaan äärimmilleen. Miten kävisi Walter Benjaminin flanöörin ja silmän väkijoukossa, Alapuro kysyy, kun ei mahtunut bussiin.

Vierailijaprofessori matkusti myös Leningradiin, eikä hän ole ainoa sanoessaan, että se ”tuntuu sivistyneeltä paikalta Moskovan horisontista katsottuna” tai että se on ”länsimainen tai ’kansainvälinen’ kaupunki”. Sen sijaan Moskovan ikuinen tungos hermostutti: ”Tämän kaupungin katuja käyttää paljon suurempi määrä ihmisiä kuin mille tilat on tehty”. Moskovassa keskimääräinen asumapinta-ala henkeä kohden oli kuuden neliömetrin luokkaa. Nuori lapsiperhe pääsi asuntojonoon, kun kokonaisuus alitti tuon per asukas. Pysäyttämällä metro kaupunki saataisiin kokonaan sekaisin.

Talouden murroksessa tavaroista tuli vaihdon väline: verkkareihin kannatti investoida, koska ne saattoi vaihtaa johonkin oikeasti tarpeelliseen. Marlboro-aski maksoi mustassa pörssissä 20 ruplaa, ja taksimatkan 30 ruplaa oli ulkomaalaisen ryöstöä. Yltäkylläisyyden säädyttömyys tarkoitti Johan Galtungin termistöllä rakenteellista väkivaltaa. Tämä tuntui vaivaavan myös Stockmannin ostoskassia kanniskellutta professoriamme, joka kyseli, missä määrin hän itse on koloniaaliherra. Kuukausistipendi oli 600 ruplaa, ja mainitut 30 ruplaa vastasivat jotakin viittä markkaa. Kyse ei ollut lännen ja Neuvostoliiton työläisistä lännen porvaristoa vastaan vaan rikkaasta lännestä ja köyhästä Neuvostoliitosta.

Tammikuun puolivälissä kirjoittaja kysyi, onko venäläisellä intellektuellilla muuta vaihtoehtoa kuin samaistua Venäjään ollakseen neuvostovastainen. Vielä marraskuussa Alapuro oli ajatellut, kuinka Venäjällä on oltava konstruktiiivinen rooli Sojuzin vakaannuttamisessa. Vähitellen konflikti alkoi kärjistyä Mihail Gorbatšovin ja Boris Jeltsinin ympärille. Avoimessa kirjeessä Baltian kansoille Jeltsin vaati yhtäältä neuvostojohtoa rauhanomaisen dialogin tielle, että toisaalta Venäjälle omia asevoimia, minkä sosiologi aivan oikein tulkitsi kapinaksi. Maaliskuun kansanäänestyksessä Venäjällä tuettiin sekä Neuvostoliiton säilyttämistä löyhempänä liittona 73 prosentilla että 71 prosentilla presidentin valintaa suoralla kansanvaalilla. Ensimmäiset merkit Jeltsinin henkilökultista Alapuro kirjaa maaliskuulta: ”työskentelee kello viidestä aamulla”, ”kaikkein järkevin ihminen” ja ”hän on kansamme”. Uuden hallitsijan oli luvattava ”ihme” tapahtuvaksi mahdollisimman pian. Luonnonkatastrofeista ei esimerkiksi

kerrottu Stalinin aikana, koska ne kielisivät valtiaan heikkoudesta: kansa uskoo ennen kaikkea pyhitettyihin sukujuuriin.

Vähitellen vallankumous alkoi siintää yhä selvemmin odotushorisontissa. Jo syyskuun lopussa Alapuro lainaa Barrington Mooren yhteisiä piirteitä Ranskan, Venäjän ja Kiinan vallankumouksissa: järjestelmää tukeva ideologia menettää merkityksensä, talousvaikeudet johtavat yläluokan ristiriitoihin ja armeija kieltäytyy tottelemasta. Tammikuussa hän arvioi merkkien olevan läsnä, ja helmikuussa joku toinen julistaa, ettei sortumassa ole vain vuoden 1917 järjestelmä vaan jo Iivana Julmasta lähtenyt. Kirjoittaja alkaa tuntea ymmärrystä balteja kohtaan, kun välinpitämättömyys ja argumentoinnin puute kertovat siitä, että suurvalta ei vapaaehtoisesti hajoa. Huhtikuussa tilanne alkaa muistuttaa Tocquevillen skenaariota, jossa valta näyttää itsensä liian myöhään.

Kirjoittaja kysyy myös lokakuun 1917 roolia keväällä 1991: erona aiempaan nyt *kaikki* odottavat kumousta. Arviossa se, että kaikki pelkäävät sitä ja mahdollista sisällissotaa, jarruttaa niiden tapahtumista. Myös alkuperäinen kirjahanke ”Venäjä/Neuvostoliitto ilman naamiota” oli liikkeessä, ja pitkin vuotta päiväkirjan sivuille ilmestyi uusia otsikoita, alaotsikoita ja pohdintoja. Kirjoittaja sanoo kuvitelleensa neuvostojärjestelmän muuttuvan tulkitsemalla omaa perintöään. Aluksi perestroikassa pyrittiin palaamaan väärentämättömään sosialismiin, mutta päiväkirjan toukokuun 1991 merkinnän mukaan tuo aika oli jo ohi.

Myös toimijoiden kommunistinen menneisyys tulee vastaan. Tutkimusaiheiden perusteella rakennesosiologilta tivataan useampaan kertaan, onko hän kommunisti. Paikalliset ihmettelevät taistolaisia eli miksi älymystön edustajat eivät jättäneet liikettä, ”olihan heillä kaikki informaatio käytössään toisin kuin ehkä neuvostoliittolaisilla”. Takinkääntämisestä Alapuro muistuttaa, kuinka ”60-luvulla mielipiteen tarkistamista pidettiin myönteisenä asiana, merkinä joustavuudesta ja vastakohtana konservatiiviselle jäykkyydelle”.

Mukana on myös paljon muita kiinnostavia anekdootteja, josta vain muutaman voi mainita tässä: ”Venäläiset poliitikot ovat ihmisen näköisiä, kun taas amerikkalaiset ovat kaikki Robert Redfordin näköisiä”. ”Neuvostoliitossa *perestroikan* tuoma vapaus on tehnyt kaikista pomoja”. Samaten on ajatus valtiosta hallitsijan omaisuutena eli Richard Pipesin kuvaama *vošhina* – nähdäkseni ”idässä” politiikkaan mennäänkin rikastumaan. Komentotalous vielä muistetaan, mutta minne ovat unohtuneet kirjan kasarmisocialismi ja -kommunismi?

Kun yhdistän Alapuron huomiot omaan kokemukseeni 1990-luvulta, kirja paljastaa sekä yhtäläisyyksiä että eroja neuvostojärjestelmän maiden välillä. Unkaria ei turhaan sanottu alueen vapaamielisimmäksi. Tosin sielläkin osa kirjoista oli saanut leiman Z.A. eli suljettu aineisto, mikä tarkoitti erinäisiä lupia niihin kiinni pääsemiseksi. Vielä viimeksi käydessäni Unkarin kansalliskirjastossa oli paperinen tilausjärjestelmä, joten tarvittaessa kaikesta saadaan dokumentti. Viktor Orbánin järjestelmä alkoi näkyä jokunen vuosi siinä, ettei omalla kameralla saanut enää valokuvata käsillä olevaa materiaalia.

Kokonaisuutena Risto Alapuron omat huomiot ovat kiinnostavia ajankuvia ja huomioita neuvostomallin lopusta. Toisin kuin moni nykyinen kommentaattori, Alapuro on myös asunut Venäjällä tai Neuvostoliitossa. Ennen helmikuuta 2022 kirjoitetuissa jälkisanoina on jopa jonkinlainen myönteinen odotus demokratisoitumisen paremmasta tilaisuudesta, kun

repressio on nyt vahvistunut: ”Muureja on vahvistettava, jotta ne sortuisivat”. Alapuro uskoo mielenosoituksiin ja järjestyneeseen kansalaistoimintaan, sillä potentiaalia kollektiiviseen toimintaan on, jos vallanpitäjät ajautuvat kriisiin.

Hieman päiväkirjojen lukijakokemusta häiritsee tietty sirpaleisuus, eivätkä monet aikalaislehdistä käännettyt lainaukset aina aukea – tai ainakaan tämän kirjoittajalla ei ole niihin enää kosketuspintaa. Sellainen on esimerkiksi Alapuron siteeraama Venäjää puhuvan opas (!) vuodelta 1976, eli onko se ironiaa vai mitä? Teksti vilisee nykylukijalle tuntemattomia nimiä, joiden myöhempiä kohtaloita kirjoittaja on pyrkinyt jäljittämään. Päiväkirja sisältää myös perestroikan kronologian aina Gorbatšovin valtaannoususta vuoden 1991 joulupäivään.

Mikä vallankumous siis on? – Nähdäkseni se on prosessi, jossa mukana ovat niin pelot kuin toiveetkin sekä nopeiden ja yllättävien muutosten sarja. Samaten tilanteen ollessa päällä joku muukin kuin Edmund Burke voi aavistella mahdollisuuden mennä ojasta allikkoon.